

ORIENTACIÓN PARA UNHA COMUNICACIÓN INCLUSIVA NO ENSINO

Introducción

Desde a CIG-Ensino e a AS-PG sempre fomos conscientes de que a formación do profesorado é fundamental para a mellora da calidade do ensino. Un profesorado formado será quen de transmitirle ao alumnado unha serie de valores que cheguen a ser xerme dunha mellora progresiva da nosa sociedade. Cuestións como o feminismo ou o respecto pola diversidade sexual tórnanse contidos transversais sobre os que todo o profesorado necesita posuír unha formación que se fai cada día máis imprescindible.

Conforme se afianzan a coeducación, o respecto pola diversidade sexual e a igualdade na nosa sociedade, a lingua, chave coa que abrir o mundo, como ben apuntaba Manuel María, precisa adaptarse e reflectir as novas realidades. Neste caso falamos dunha serie de dereitos acadados ou en proceso de selo e polos que tamén loitamos desde a AS-PG e a CIG-Ensino. A linguaxe debe ser espello e tamén motor dunha evolución social que faga xustiza á diversidade e ao feminismo. Deste xeito, poderemos dar pé a unha sociedade alternativa ao sistema patriarcal que á súa vez tan bo puntal lle fai ao neoliberalismo.

Nun mundo en cambio onde as mulleres reivindicamos a igualdade e no que a diversidade sexual reclama a súa inclusión e respecto, nunha sociedade que aspira a ser cada vez máis aberta e diversa, queremos ser parte activa desta transformación social. Sabedoras de que visibilizar é moitas veces sinónimo de existir, a CIG-Ensino e a AS-PG, pendentas da formación do profesorado, organizamos as *Xornadas das Mulleres*, que acadaron no presente curso a súa décimo oitava edición e nas que se foron debullando temas para que se implantase a coeducación de xeito transversal en todos os centros de ensino. Alén da organización de xornadas e de numerosos cursos a distancia para o profesorado, editamos materiais didácticos arredor da violencia machista, da coeducación, do respecto pola diversidade sexual e da súa integración ou sobre a divulgación e recoñecemento de mulleres galegas pioneiras en distintos ámbitos e

esquecidas polo simple feito de seren mulleres. Son bos exemplos o manual *Coeducación. O alicerce do ensino*, os materiais *Mulleres na vangarda. Tras a pegada das pioneiras galegas*, ou o traballo elocuentemente titulado *NORMAL é un programa de lavadora*.

Máis concretamente no ámbito da lingua, as nosas inxerencias e desexos de sermos participantes da fixación de termos inclusivos leváronnos a editar xa no ano 2007 o manual *Recomendacións para o uso dunha linguaxe non sexista*, do que a profesora Pilar García Negro facía unha encomiábel introdución. Dende aquela, a sociedade, e en consecuencia a lingua, foron cambiando; algunhas das recomendacións que alí se propoñían son hoxe practicamente de uso habitual e, no entanto, outras novas solucións loitan por abrirse paso. Como ben indican as autoras do traballo que tes nas mans e ás que lles agradecemos encarecidamente a súa colaboración, as profesoras María Caamaño e Montserrat Pena, temos que ter presentes os niveis de lingua; mentres que unhas formas atopan amparo na norma, outras quedan de momento relegadas a un ámbito máis coloquial. Como ben se sabe, son as persoas falantes as que crean a lingua, previo paso á fixación na norma. Deste xeito, cada falante fai co seu uso da lingua a súa conseguinte achega á conformación da mesma.

Agardamos que con este traballo se poida contribuír ao proceso de consolidación dunha linguaxe máis inclusiva, que as indicacións e as reflexións que verten as súas autoras sirvan de axuda para que os centros de ensino, da man do profesorado, sexan niños de igualdade, integración e non discriminación. Creemos que é necesario ir introducindo novas formas que axuden a visibilizar e a nomear a nova realidade. Este é o primeiro chanzo para a transformación social da que como sindicato e MRP queremos formar parte, pois sabemos que nos centros de ensino se forxa a sociedade do futuro. Comecemos, pois, esta transformación pola palabra.

ANA RODIÑO DOMÍNGUEZ

Responsábel de formación da CIG-Ensino.

1. A comunicación inclusiva

Poucas cuestións lingüísticas resultan tan espíñentas para certos sectores da sociedade como a reivindicación feminista de modificar a linguaxe para que as mulleres, as nenas, e tamén determinados colectivos infrarrepresentados lingüística-mente nos sintamos de verdade nomeadas nela sen ser discriminadas. Detentar a linguaxe significa, en certa medida, detentar o poder. Ser donas da palabra significa tanto coma ser donas de nós mesmas, ter a posibilidade de decidir como queremos ser presentadas ante os demais, pero tamén ser conscientes de que é posible transformar o mundo, tal e como nos lembran estas palabras de Teresa Moure (2008: 18): «O beneficio de intervirnos na linguaxe radica na capacidade que ten este dispositivo non xa de plasmar a realidade que existe, senón de transformala, ao plasmar unha realidade imaxinada, unha utopía, porque a linguaxe –que dúbida cabe– crea mundos».

A falacia de que a lingua é algo que non se debe mudar, a crenza de que os idiomas chegaron ata nós inmutables, provoca reaccións desproporcionadas a unha cuestión que está moi relacionada cos dereitos humanos: o noso dereito, como mulleres, a ser tratadas en igualdade de condicións que os homes. E esta igualdade, por suposto, inclúe tamén á lingua. María Martín (2019) indica que para ela a linguaxe inclusiva aspira a retratar unha realidade que se compón de homes e de mulleres, axudando tamén a tomar conciencia de que non nomear á metade da sociedade perpetúa discriminacións. Aínda así, esta experta en xénero vai máis alá, ao indicar que a expresión que mellor lle acae a esta tarefa, na súa opinión é a de «comunicación inclusiva» dado que esta é:

...un xeito de ter en conta onde están os homes e onde as mulleres e as súas particularidades –de etnia, de orixe, funcionalidades, clase social ou outras– cando nos comunicamos de forma oral, escrita ou non verbal (corporal, xestual...). Implica ser consciente de que nomeamos, como e canto o facemos e tamén ser conscientes de aquilo que non nomeamos e de por que non o facemos

(Martín, 2019: 25-26).

En non poucas ocasións, ao tipo de linguaxe á que nos referimos chamóuselle «linguaxe non sexista». Porén, dado que non se trata só da metade da humanidade, as mulleres, senón que tamén hai colectivos, coma o transxénero, que se poden ver infrarrepresentados na lingua, optamos polo termo «comunicación inclusiva», pois como afirma Martín (2019), esta etiqueta convoca maiores significacións e non perde o seu carácter reivindicativo, ademais de ofrecer unha alternativa terminolóxica en clave sumativa e positiva. Igualmente, o argumento de que con este tipo de linguaxe todas as persoas gañamos porque nos sentimos representadas e porque desenvolvemos a nosa capacidade crítica pode ser un dos máis potentes para defender diante de individuos non sensibilizados os motivos das nosas reivindicacións.

Non debemos esquecer que en moitas ocasións, as transformacións e os cambios lingüísticos derívanse de demandas sociais que teñen que ver cos usos, e é por iso que resulta importante que sigamos reivindicando unha linguaxe na que todas as persoas nos sintamos representadas. Mais, se á falacia de que as linguas son inmutables lle engadimos a cuestión de ser o galego unha lingua minorizada, cuxa norma se modifica máis habitualmente que a dun idioma cunha tradición de séculos na súa fixación por cuestións que teñen que ver coa súa normativización aínda recente, o conflito está practicamente garantido. Especialmente, tendo en conta o papel que os medios de comunicación xogan á hora de transmitir á sociedade como e por que cambia a norma do galego. A isto cómpre sumar as voces que reivindican que antes de nos preocupar pola posta en práctica dunha linguaxe inclusiva, é necesario centrarnos unicamente na normalización dunha lingua que segue perdendo falantes. Porén, ao adiar este debate o único que se conseguiría é dar argumentos a aqueles axentes que consideran que o galego non é sinónimo de modernidade, mais sobre todo, perderíase a oportunidade de potenciar o uso dunha lingua renovada, viva, que reflecta nos seus usos as demandas sociais levadas a cabo polos feminismos e que, polo tanto, sexa sempre sumativa.

Loxicamente, pór en práctica a linguaxe inclusiva nas aulas require unha (auto)reflexión lingüística importante que levará un tempo que calle, especialmente de maneira práctica e en contextos orais informais, onde posiblemente se actúe de xeito máis impulsivo. Non obstante, implementando algunhas cuestións pouco e pouco, tense a certeza de que se conseguirán resultados axiña e que se incorporarán á práctica propia con naturalidade. O que de primeiras require unha excesiva conciencia lingüística, despois convértese nun uso integrado nos nosos propios idiolectos.

2. Usos sexistas da linguaxe que cómpre evitar

A profesora Olga Castro (2010) ten sinalado, seguindo á lingüista Mills, que resulta de utilidade diferenciar entre o nivel do discurso e o nivel de norma para analizar o androcentrismo manifesto da lingua. No nivel do discurso, son as persoas que falan as que marcan, no uso que lle dan á lingua, a transmisión ou non do sexismo, reproducindo estereotipos de xénero ou manifestando –aínda que sexa indirectamente– un certo tipo de prexuízos. Identificar este tipo de discriminacións ás veces é complexo, mais son indicadores del os seguintes usos:

- A énfase sexual para referirse ás mulleres, como por exemplo «que tipazo ten a nova xefa de estudos!».
- O emprego dun «a» condescendente: o uso que se fai do artigo antes do nome ou dos apelidos das mulleres para, sen haber ningún tipo de cercanía, ningunealas ou quitarlles valor, como por exemplo «son ideas da Pontón».
- Empregar enunciados que ocultan ou negan a capacidade de acción das mulleres: expresións como «as mulleres e os nenos primeiro» o único que marcan é a debilidade das mulleres fronte aos homes.
- Relacionar a unha muller cun home cando ela é a única protagonista da acción, coma por exemplo «a directora é a muller de Antón».

- Alusións permanentes ao aspecto físico e á vestimenta das mulleres: pénsese, a modo de mostra, nas análises que fan os propios xornais dos xeitos de vestir das ministras ou en como se presentan determinadas deportistas (Castro, 2010: 28-40).
- O emprego de diminutivos para referirse a mulleres en contextos inadecuados, como por exemplo, dirixirse a unha muller como «rapaciña» nun ámbito laboral.
- A mostra dunha afectividade excesiva sen mediar confianza previa: o xesto de mandar bicos a unha muller e saúdos a un home, cando a relación é semellante.

No que respecta á norma, temos tamén variados exemplos que amosan o sexismo da lingua:

- **O masculino, mal chamado, «xenérico»**, é dicir, aquel cuxo uso abarca a persoas do sexo masculino e do sexo feminino. Por exemplo, se nunha clase na que hai cativas e cativos e nos referimos ao grupo unicamente co termo «nenos» ou cando falamos dos pais e nais e os englobamos unicamente baixo o termo «pais». O que se chamou a chegada do home á lúa pode ser un dos exemplos máis claros neste sentido, pero tamén o é a preponderancia tradicional dos corpos masculinos nos libros de texto á hora de estudar anatomía, a maioritaria presenza de retratos masculinos nos manuais de Arte ou o número de álbums infantís protagonizados por animais machos fronte aos protagonizados por femias.
- **Presentación do xénero gramatical feminino como derivado do masculino**: é realmente o xénero gramatical feminino derivado do masculino ou isto responde a unha argumentación tradicional e estereotipada que subordina todo elemento feminino a un masculino? Algo semellante ocorre tamén coa procura nos dicionarios, xa que a gramática tradicional nos ensinou que sempre que se buscaba un substantivo había que facelo pola súa forma en singular e en masculino. Malia que os dicionarios da RAG (e tamén o da RAE) recollen xa a forma

feminina, segue primando a masculina a pesar de que alfabeticamente esta iría despois.

- A existencia de **pares léxicos** que parecen significar o mesmo en masculino ca en feminino, pero que agochan unha denotación diferente (habitualmente discriminatoria na súa forma feminina). Por exemplo, asistente (persoa que axuda nunha tarefa determinada, moitas veces vencellada ao mundo laboral) *versus* asistentta (cando se refire á muller que realiza tarefas domésticas na casa) ou lagarto (réptil) e lagarta (réptil de pequeno tamaño, mais tamén «muller maliciosa» segundo a RAG).
- A existencia de **baleiros lexicais**, que en non poucas ocasións impiden nomear con precisión a experiencia das mulleres. Adóitase poñer como exemplo o nome de determinadas profesións, anteriormente masculinizadas, e cuxa feminización foi problemática en certos momentos, como ocorreu con xuíza, avogada, fiscalá ou médica, termos que agora están bastante popularizados. Non obstante, hai expresións cuxa versión «feminina» nin sequera existe nos dicionarios, ou ben, se existe, carece de sentido. Un exemplo interesante no dicionario da RAG pode ser «cabaleiroso, cabaleirosa», xa que se a Academia tenta facer un esforzo e introduce a súa forma feminina, tanto a definición como os exemplos remiten ao mundo masculino.
- O emprego de **termos despectivos co sexo feminino**, coma o manido «puta» e as expresións derivadas, pero tamén o uso de termos asociados ao masculino como sinónimo de algo excepcional, coma por exemplo «caralludo». Aquí incluíriáanse tamén aquelas palabras que non teñen masculino e que sempre amosan unha visión negativa das mulleres, coma: «harpía», «víbora» ou «ninfómana».
- O emprego de **termos despectivos con outros grupos sociais**: resulta fundamental desterrar do vocabulario de uso expresións que atenten contra a diversidade sexual, como por exemplo «vai tomar polo cu» ou semellantes, da mes-

ma maneira que hai que eliminar en calquera contexto aquelas expresións que vaian contra a diversidade funcional, do tipo «mongólico», «subnormal» ou semellantes. En non poucas ocasións, empregamos tamén expresións ou xiros lingüísticos que atentan contra determinados grupos étnicos, sen que sexamos demasiado conscientes de que isto ocorre.

3. Posibles solucións para facer un uso máis inclusivo da linguaxe

A comunicación inclusiva perfecta non existe, pero as persoas comprometidas cos feminismos temos a responsabilidade de intentar procurala e de facela factible no ámbito educativo. Por todo isto, estas orientacións lingüísticas amosan as diferentes posibilidades con que contamos hoxe para levar isto á práctica, porque cada comunidade educativa, cada grupo e cada quen debe escoller aquelas opcións coas que se sinta mellor. A proposta da que partimos aquí pasa mesmo por empregar estas ferramentas conxuntamente, dándolle a cada unha o seu espazo. Non obstante, para unha comunicación fluída na aula, sobre todo no que se refire ao ámbito oral (o que máis espazo ocupa na nosa práctica docente, aínda que en ocasións non se lle outorgue a importancia debida) apostamos por empregar as ferramentas de seu que ten o galego para ser unha lingua máis inclusiva. Estas son acaídas, ademais, para empregar nos documentos oficiais dos centros, un dos eixos aos que deberemos prestar atención, segundo Marián Moreno (2018), ao implementar o Plan de Igualdade no que atinxe ao ámbito lingüístico. Hai varios aspectos sobre os que debemos actuar para conseguir esa lingua que nos nomee dun xeito igualitario:

- **Substituír o mal chamado «masculino xenérico» por desdobrementos, substantivos colectivos ou circunloquios que eliminan a marca xenérica.** É sabido por quen seguimos este tema nos últimos tempos, que unha das chanzas máis empregadas contra a linguaxe inclusiva é a idea de que é necesario desdo-

brar todos os substantivos e adxectivos, tamén pronomes, se é que os hai, nunha frase, o que en ocasións complica a súa intelixibilidade. Mais, afortunadamente, a lingua conta con diferentes estratexias para realizar isto, que non dependen unicamente dos desdobramentos. Aínda así, comezar unha alocución con «todas e todos» non debese ser visto como un afán por complicar o discurso, senón por nomear ás persoas presentes no momento en que se realiza a comunicación. Outra opción sería combinar, alternativamente, masculino e feminino nunha mesma oración. Por exemplo, na expresión «profesoras e alumnos» ou «nenas e mozos». Chamamos a atención sobre que é importante, nestas alternancias, colocar diante o feminino para eliminar esa teima da subordinación deste ao masculino, mesmo apoiándonos no criterio da orde alfabética.

Fórmulas androcéntricas	Fórmulas inclusivas
Os estudantes	As e os estudantes, o estudiantado, as persoas que estudan
Os profesores	As profesoras e profesores, o profesorado, o persoal docente
O home	As mulleres e os homes, as persoas, a xente, a humanidade
O director	A directora, o director, a dirección, a persoa que dirixe...
Todos, o/os (pronome), aquel, aqueles, + “que” con sentido xeral	Quen, calquera que, as persoas que...

En ocasións, o emprego do xénero feminino para nomear un colectivo mixto (por exemplo, o uso de «as rapazas» para aludir a un grupo onde hai rapazas e rapaces) responde á necesidade de chamar a atención sobre a xeneralización que se adoita facer co masculino (Castro, 2010). Atopámolo, por exemplo na páxina web da editora Cuarto de Inverno, onde se alude á colección de «Adultas», sen ningunha outra especificación.

Outra complicación cando queremos mudar o uso do masculino xenérico xorde coa concordancia gramatical, dado que a tradición (de novo, androcéntrica) nos ensinou que cando hai un masculino nun substantivo e/ou adxectivo e/ou un artigo, esa concordancia se realiza sempre en masculino. Por exemplo: Marcos, Ana e Paula amosaron ser uns estudantes magníficos e moi entregados. A proposta de linguaxe inclusiva consideraría a cercanía, de maneira que a concordancia se realizaría cos substantivos máis achegados (Martín 2019: 120), por exemplo: «Marcos, Ana e Paula amosaron ser unhas estudantes magníficas e moi entregadas».

En realidade, a pesar das absurdas chanzas dos medios de comunicación sobre a linguaxe inclusiva e a súa insistencia en que esta só se vale de desdobramentos, a lingua ten bastantes estratexias para non empregar o masculino xenérico sistematicamente. Só depende da vontade das persoas que falamos conseguir que estas funcionen eficazmente e de que desenvolvamos unha certa práctica ata acabar naturalizándoa.

- **A creación de formas femininas en palabras que anteriormente non a tiñan ou a formación de neoloxismos.** Esta idea, que pode resultar un tanto sorprendente, tivo xa un éxito notable en décadas anteriores. É así como hoxe usamos con naturalidade médica, cirurxiá, presidenta... Da mesma maneira, a tendencia a que as mulleres nos sigamos incorporando a ámbitos profesionais aos que aínda non chegamos, pode facer supoñer que novos vocábulos seguirán sendo necesarios no futuro. O seu emprego é moi necesario en todas as etapas educativas, pero para o profesorado dos ciclos de FP ten unha importancia significativa, dado que hai especialidades que están máis masculinizadas, polo que resulta especialmente adecuado reivindicar o nome desas profesións no correspondente xénero feminino.
- **Lembrar e facer reflexionar na aula sobre a existencia de pares léxicos discriminatorios,**

sobre os baleiros lexicais ou as palabras que non teñen masculino e que levan aparellada unha carga negativa. Sempre que sexa posible, é adecuado reflexionar sobre estes casos, que xa foron mencionados anteriormente, en cursos nos que a competencia metalingüística sexa a suficiente para entender que «can» non é sinónimo perfecto de «cadela» (par léxico discriminatorio), que non hai unha definición de «muller» no DRAG (como si a hai de «home») que se ocupe de aludir a unha «persoa de sexo masculino considerada dende as súas relacións profesionais e sociais» (baleiro lexical) ou que dificilmente hai sinónimos, de xénero masculino, para palabras como «candonga», «paxara» ou «zolada» (palabras que non teñen masculino). Todos estes exemplos serven para ver, dunha maneira bastante clara, o androcentrismo da linguaxe.

- **Desterrar do uso formas de tratamento discriminatorias, o uso do apelido para eles e do nome para elas e eliminar as mencións das mulleres segundo as súas relacións familiares.** É importante que desapareza o termo «señorita», que segue recollendo o DRAG a pesar do artificial do sufixo «ita» no galego, como xeito de aludir ás «mulleres solteiras» e que non ten equivalente en masculino. Igualmente, non estaría de máis revisar o uso desigual que se fai de apelidos e nomes para se referir a homes e mulleres, mesmo no caso do alumnado. É relativamente habitual que se fale de «Montero» (para aludir a un alumno), pero moi estraño que se lle chame a unha alumna por un dos seus apelidos. Por suposto, esta mesma desigualdade é extrapolable ao profesorado, mais tamén a nomes de personaxes históricos, autoras e autores, etc. Isto é ben patente cando se explica a tríada do Rexurdimento, á que se adoita referir coma «Rosalía, Curros e Pondal», pero tamén ocorre con escritoras e escritores contemporáneos, así: «No 2020 foron as Letras Galegas de Carballo e no 2021 as de Xela». Outra opción, claro está, sería reproducir os nomes completos para facer máis visibles as

achegas femininas. Tampouco se debe aludir a mulleres facendo alusión ás súas relacións familiares, como por exemplo, dicir: «A muller de Murguía» para referirse a Rosalía de Castro.

- **Desterrar do noso idiolecto expresións que poden resultar discriminatorias con outros grupos sociais.** No noso día a día, non é raro escoitar desafortunadas frases feitas ou determinadas palabras coas que podemos ferir, excluír ou expandir prexuízos sobre diferentes persoas, polo que é importante que para acadar unha comunicación verdadeiramente inclusiva nas nosas aulas desterremos calquera delas e fagamos reflexionar sobre as trampas lingüísticas. As persoas homosexuais, por exemplo, aínda teñen que aturar moitas expresións, definicións e estereotipos que as discriminan dalgún xeito. Sen ir máis lonxe, a definición de «parella», segundo o DRAG, segue a ser «conxunto de dúas persoas ou animais, especialmente o formado por macho e femia». Outros grupos que foron habitualmente excluídos foron as persoas doutras etnias e as que teñen diversidade funcional. Expresións como «Estes días non dou feito, traballo coma unha negra» ou «Por que estás tan calado? Parece autista» o único que fan é pór de manifesto como, estando mediadas pola nosa propia experiencia, excluimos, marxinalizamos ou perpetuamos prexuízos que teñen que ver coa cuestión racial, coas clases sociais e coa diversidade funcional. No referente a persoas con diversidade funcional, é fundamental a consulta da *Guía para un uso no discriminatorio del lenguaje (en el entorno de la discapacidad)* de Isabel Frutos e Pilar Rodríguez (2001). En canto á raza, son continuos os exemplos que nos achegan os medios de comunicación para deixar en evidencia a nosa visión eurocéntrica do mundo. Algo tan habitual como a alusión aos «inmigrantes ilegais» debese ser substituído por «inmigrantes sen papeis» ou expresións semellantes, que non poñan en solfa que todas as persoas somos legais.

Alén de todas estas estratexias que o galego ten de seu para facer un uso del máis inclusivo,

e que non se reducen unicamente aos desdobramentos, dende os anos 70 do século pasado foron xurdindo **diferentes propostas dirixidas a introducir na lingua fórmulas máis transgresoras coa norma**, co obxectivo de facer callar unha aposta máis visible pola comunicación inclusiva. Son as que a seguir se explican, atendendo ás súas vantaxes e inconvenientes e ao seu encaixe no eido educativo.

O emprego da barra (/)

Como salienta Castro (2010), o seu uso está moi espallado na linguaxe administrativa e en todo tipo de formularios: D/Dna, Nai/Pai/Titor(a), Profesor/a. Nun contexto educativo que queira garantir unha comunicación inclusiva, a documentación administrativa interna pero tamén a externa, empregada para comunicarse co alumnado ou coas familias, debese asumir este tipo de especificacións xenéricas. Especialmente se temos en conta a cantidade de mulleres que hai dedicadas á profesión docente e a implicación das nais no que ten que ver coa educación das súas crianzas. Convén lembrar, non obstante, con June Fernández *et al.* (2018: 25), que este é un recurso reservado para un tipo específico de textos: os formularios ou impresos de carácter administrativo, mais non é axeitado xeneralizar o seu uso a todo tipo de documento escrito, pois dificulta notablemente a súa lectura. Recoméndase, ademais, antepoñer a forma feminina (por exemplo, Dna/D.) para romper coa xerarquía androcéntrica que indica que o masculino vai antes.

O emprego da @

Na primeira década do S. XXI seguramente foi a @ a tentativa máis usada, pero nos últimos tempos o seu uso foi facéndose minoritario porque se considerou que esta forma non incluía a persoas que se perciben cun xénero non binario e tamén polo problema en canto á súa pronuncia, dado que resultaba practicamente imposible e as persoas falantes acababan desdobrando o xénero da palabra correspondente. Porén, a @, como unha desinencia desafiante que obriga a unha toma de postura, e tamén pola súa capacidade para incluír

a todo tipo de persoas, foi defendida entre nós por Moure (2008: 24). Pola súa parte, Castro (2008) aludía á súa utilidade para o mundo das redes sociais, aínda que o facía pensando nas mensaxes de texto onde o aforro de caracteres era fundamental (hoxe en desuso polo auxe das aplicacións de mensaxería gratuíta). Aínda así, o seu emprego segue estando presente en redes como Twitter ou Facebook con certa asiduidade, tamén foi empregada en carteis, onde segue funcionando, e no poemario *Hai cu* de O Leo (2007) hai numerosos exemplos do seu uso. En consecuencia, no ámbito educativo podería empregarse na linguaxe escrita máis informal do centro, fundamentalmente na cartelería ou nas redes sociais.

O uso da letra x ou do símbolo *

Empregáanse para substituír ás vogais que indican xénero. Así, «xs nenxs», «*s cativ*s». En certa maneira, é herdeira da @ (Fernández *et al.*, 2018), aínda que cunha vantaxe importante: permite incluír a persoas que viven o seu xénero dun xeito fluído, que se identifican cun terceiro xénero ou que directamente non o fan con ningún. O seu emprego non acaba de popularizarse en grande medida porque na lingua oral temos dificultades para pronunciar a combinación de grafías resultante e non temos intuición, como falantes, sobre como facelo. Elena Vázquez (2017) sinala, ademais, que o seu uso non se chegou a popularizar fóra dos colectivo LGBTIQ. Na páxina web do colectivo Arelas, que forman familias de menores trans, pódese observar un uso habitual desta forma: «xs nosxs fillxs teñen dereito a ser felices». En galego tamén temos títulos de obras que a empregaron, como o volume *Nxs, xs inadaptadx*s, coordinado por Daniel Amarelo (2020) en Através Editora, ou o libro informativo *Bárbaras! Unha achega desenfadada á menstruación para adolescentes divers*s (e non só)* de María Reimóndez (2021). O seu emprego no contexto educativo sería axeitado na comunicación escrita máis informal dos centros, como cartelería, folletos, redes sociais ou comunicacións informais entre o profesorado, ao alumnado ou ás familias.

A utilización da letra e substituíndo ás vogais que denotan xénero

A idea é que o emprego do «e» sirva, por unha banda, para incluír no discurso a persoas que se identifican cunha noción de xénero non binaria ou en transición e que ademais sirva como xénero neutro xenérico, espazo que tradicionalmente ocupou o xénero masculino. Se empregásemos ese «e» inclusivo o resultado sería doadamente pronunciabile: «alumnas». Nas redes sociais, o seu uso é habitual, como por exemplo, nalgún dos vídeos de Éric Dopazo, mantedor da canle «Un rapá tranquilo». Na peza teatral xuvenil *Identidade* de Nee Barros (2021), tamén se reivindica o uso do «e» e mesmo se emprega o pronome persoal «elu», que sería esa versión neutra de «el». Cómpre observar se esta proposta se xeneraliza nos vindeiros anos, porque como se pode comprobar non se trata unicamente de desdobrar unha palabra, senón de introducir un morfema que afecta á súa estrutura gramatical.

A pesar de que somos conscientes de que a proposta do emprego do «e» é máis complexa ca outras alternativas, é importante ter en conta que soluciona a cuestión do xénero neutro inclusivo, que cómpre ser consciente de que existen persoas que non se identifican co xénero concibido de maneira binaria e que as persoas transxénero, tamén deben ser incluídas na linguaxe. Neste senso, os centros deberían valorar a posibilidade de empregar esta solución nos documentos de comunicación informal previamente mencionados, especialmente se nesa comunidade educativa hai persoas transxénero.

Como se pode observar, as opcións para facer un uso máis inclusivo da linguaxe son múltiples, tanto dentro da propia norma do galego coma dende alternativas máis innovadoras e rupturistas, e cadaquén debe escoller aquelas que lle resulten máis acaídas en función dos distintos contextos comunicativos. A pesar disto, cómpre que non perdamos de vista unha cuestión: para acadar unha comunicación inclusiva non existen solucións perfectas. E non existen porque nunca imos atopar un sistema de comunicación lingüística óp-

timo, que nos inclúa a todas as persoas. De feito, pensamos que estas palabras de Brigitte Vasallo (2021: 102-103) nos deberían facer reflexionar:

O que facemos ao falar en feminino, en neutro, duplicando ou utilizando calquera outra fórmula, non é resolver senón amosar o desacougo, desnaturalizar, xerar ruído, propiciar un desprazamento, intervilo. Unha metáfora que nos volve situar, precisamente, na dimensión alegórica da linguaxe. E devólvenos a potestade sobre a nosa lingua a través da tensión dos seus usos ilegais.

Cando falamos co -a, como cando o facemos co -e, somos as obreiras da linguaxe asaltando a fábrica do patrón para colectivizala. Pero, se unha desas opcións está soñando con substituír ao patrón, non ten sentido emprender a loita. Porque o sistema non é unha forma, senón un método. O sistema non é o -o, como non o é o masculino: o sistema é a universalización. Así, calquera opción por decretar o xénero perfecto, o que nos incluírá a todo o mundo a través dunha letra, redunda nas cuestións das que trata de fuxir.

E, por suposto, calquera enfrontamento entre opcións disruptivas para ver cal ten razón é un despropósito. As intervencións na linguaxe non son antagónicas. Non o serán, cando menos, mentres siga existindo un masculino universal e todo o demais se sitúe na zona do extrañamento.

A pesar da grande extensión da cita de Vasallo, coidamos que esta era relevante para sermos conscientes de que a comunicación inclusiva perfecta non existe. Aínda que a autora se amose bastante crítica con esa busca do «xénero perfecto», hai que entender o seu alegato como a imposibilidade que lle ve á lingua para reflectir toda esa inclusividade que non cabe nas formas lingüísticas de maneira simple. E, non obstante, a súa procura incesante, a nosa capacidade de intervir o noso propio idioma para reivindicarnos como elaboradoras del é a mellor opción que temos para procurar un mundo máis xusto dende diferentes perspectivas de acción.

Referencias bibliográficas

- AMARELO, Daniel (coord.) (2020). *Nxs, xs inadaptdxs. Representacións, desexos e historias LGBTIQ na Galiza*. Santiago: Através Editora.
- CASTRO VÁZQUEZ, Olga (2008). «Galego non sexista: de necesidade utópica a posibilidade real». *Longalinea* 18: 22-23.
- CASTRO VÁZQUEZ, Olga (2010). «Galego+non sexista: como e por que avanzamos cara outra representación de xénero na lingua». En Xesús M. Mosquera Carregal (ed.), *Lingua e xénero. VI Xornadas sobre lingua e usos*. A Coruña: Universidade da Coruña, pp. 33-61.
- BARROS FERNÁNDEZ, Neé (2021). *Identidade*. Vigo: Galaxia.
- FERNÁNDEZ CASETE, June; MARTÍNEZ ODRIOZOLA, Lucía; FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Mª Ángeles; e MOMOITO SANMARTÍN, Andrea (2018). *Uso inclusivo del castellano*. Bilbao: UPV/Pikara Magazine.
- FRUTOS FRUTOS, Isabel; RODRÍGUEZ APARICIO, Pilar (2001). *Guía para un uso no discriminatorio del lenguaje (en el entorno de la discapacidad)*. Ávila: FUNDABEM. Disponible en: <https://sid-inico.usal.es/documentacion/guia-para-un-uso-no-discriminatorio-del-lenguaje-en-el-entorno-de-la-discapacidad/> (Último acceso, 29-06-2021).
- MORENO, Marián (2018). «O plan de igualdade nun centro educativo». En VV.AA, *Coeducación. O alicerce do ensino*. Santiago: CIG-Ensino. AS-PG.
- MARTÍN, María (2019). *Ni por favor ni por favora*. Madrid: Libros de la Catarata.
- MOURE, Teresa (2008). «Xénero e linguaxe: unha cuestión estancada». *Festa da Palabra Silenciada* 11-27.
- O Leo (2007). *Hai cu*. Vigo: Xerais.
- REIMÓNDEZ, María (2021). *Bárbaras. Unha achega desenfadada á menstruación para adolescentes divers*s (e non só)*. Vigo: Xerais.
- VASALLO, Brigitte (2021). *Lenguaje inclusivo y exclusión de clase*. Barcelona: Larousse Editorial.
- VÁZQUEZ MELLADO, Elena (2017). «Todas, tod@s, todxs, todes: historia de una desidencia gramatical». *El Diario*, 27-6-2017. Disponible en: https://www.eldiario.es/opinion/zona-critica/todas-todes-historia-disidencia-gramatical_129_3307468.html (Último acceso, 10-01-2021).

